

Mountainous Karabakh Autonomous Republic” was issued on 7 July 1923. As the time was passing by, it was evident that the establishment of the Mountainous Karabakh Autonomous.

Rəyçi: dos. U.Həsənov, dos. E.Aslanova

Azərbaycan tarixi kafedrasının 11 fevral 2021-ci il tarixli iclasın 06 saylı protokolu

Daxil olma tarixi 14 fevral 2021-ci il

UOT:94(479.24).

NIZAMI GƏNCƏVİ 880: GƏNCƏ ŞƏHƏRİNİN İNTİBAH DÖVRÜNÜN TARIXİ-ETNOQRAFİK TƏDQIQI

Həsənov Elnur Lətif oğlu

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Gəncə Bölməsi

lnurh273@gmail.com

Xülasə: *Tədqiqat işi 2021-ci il ölkəmizdə – “Nizami Gəncəvi ili”nə həsr edilir və bu dahi mütəfəkkirin yaşayib-yaratdığı dövrdə sosial və mədəni inkişafın səciyyəvi xüsusiyyətləri tarixi məxəzlər, yazılı elmi mənbələr, arxiv sənədləri əsasında tədqiq olunur. Şeyx Nizami ilə yanaşı, onun müasirləri hesab edilən Məhsəti xanım Gəncəvi, Qivami Mütərrizi, Əbül-ülə Gəncəvi, Rəziyyə xanım Gəncəvi, Ömər Gənceyi, Siti xanım Gəncəvi kimi görkəmli elm və ədəbiyyat xadimlərinin, tarixi şəxsiyyətlərin yetişdiyi mühitdə tədris, təlim və elmi tədqiqatların səviyyəsi araşdırılır. Elmi əsərdə İntibah dövründə Gəncə şəhərində istər ictimai-humanitar, istərsə də təbiət elmlərinin tədris edilməsi, tədqiq edilən mərhələdə şəhərdə fəaliyyət göstərmiş mədrəsələrdə çalışmış, zəngin kitabxanalardan faydalanmış dövrün görkəmli elm xadimlərinin, alimlərin, pedaqoqların xidmətləri də öyrənilir. Mövcud elmi mənbələr, tarixi sənədlər, yazılı məxəzlər əsasında elmi məqalədə tədqiq edilən dövrdə yaşayib-yaratmış görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında milli dövlətçilik ənənələrimizin təşəkkülü və inkişafında müstəsna xidmətləri olan Azərbaycan Atabəylər dövlətinin xidmətləri, himayəçilik fəaliyyəti araşdırılır.*

*“İnsana arxadır onun kamalı,
Ağıldır hər kəsin dövləti, malı”.*

Şeyx Nizami Gəncəvi

Açar sözlər: Azərbaycan, şeyx Nizami Gəncəvi, mədəniyyət, Gəncə, elm, təhsil, İntibah dövrü.

Ключевые слова: Азербайджан, шейх Низами Гянджеви, культура, Гянджа, наука, образование, Ренессанс.

Key words: Azerbaijan, sheikh Nizami Ganjavi, culture, Ganja, science, education, Renaissance period.

Giriş

Qədim və şərəfli dövlətçilik tarixinə, çoxəsrlik milli-mənəvi dəyərlərə malik olan Azərbaycan İntibah dövründə vahid İslam dünyasının mühüm tərkib hissəsi olmuşdur. 1141-1209-cu illərdə mühüm elm və mədəniyyət mərkəzi olan Gəncə şəhərində yaşayib-yaratmış şeyx Nizami Gəncəvi kimi əslən Azərbaycan türkü olan ziyalılar da öz yaradıcılıqlarında İslam Şərqinin ümumi dəyərlərini səciyyələndirmişlər. Onların əsərlərində Qurani-Kərim fəlsəfəsi, Şərqin qədim panteist fəlsəfi dəyərləri, ənənəvi mifoloji təsəvvürlər müşahidə olunub. Milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, XI-XII əsrlərdə İslam Şərqində yaşayan əksər ədiblər əsərlərini ümumi ədəbi dil sayılan fars dilinin dəri ləhcəsində yaradıblar. Məhz buna görə də həmin sənətkarların hansı etnosa mənsub olmasını müəyyən etmək o dövrün ədəbiyyatşünaslıq elmi üçün o qədər də əhəmiyyət kəsb edən məsələ olmamışdır. Peşəkar ədəbiyyatşünaslıq şairlər və onların yaradıcılığına bugünkü tələblərlə yanaşmadığından, nə

şairlərin milli mənsubiyyətinin müəyyənəşdirilməsinə, nə də əsərlərindəki milli qatın üzə çıxarılmasına elmi əhəmiyyətli problem kimi baxmayıblar. Nizami Gəncəvi də Sədi, Hafiz kimi klassiklər təkcə ümumşərq ədəbiyyatı kontekstində öyrənilmişdir. Azərbaycan türkü olması hər bir sözündə hiss edilən bu dahinin ədəbi irsi milliyyətdən asılı olmayaraq, Anadoludan Hindistanadək əksər xalqların ədəblərinin yaradıcılığına təsir göstərmiş, şairin “Xəmsə”sinə nəzirlər yazılmış, çoxmillətli Nizami ədəbi məktəbi formalaşmışdır.

Yalnız XX əsrin əvvəllərində dünyanın siyasi xəritəsinin yenidən çəkildiyi, ölkələrarası sərhədlərin yenidən müəyyən olunduğu, millətlərin özünüdərk prosesinin intensivləşdiyi bir müddətdə alimlər də öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə önəm verməyə, ümuminin içərisindən özünə məxsus olanı seçməyə əhəmiyyət verməyə başlamışlar. Elə bu mərhələdə də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Nizamiyə, onun ölməz ədəbi irsinə, “Xəmsə”sinə bu istiqamətdən yanaşılmışdır [1; 2].

Tarixən Böyük İpək yolu üzərində yerləşən qədim Gəncəyə dünyanın müxtəlif ölkələrindən tacirlərin, səyyahların, görkəmli elm və mədəniyyət adamlarının səfər etməsi hər şeydən öncə, burada millətimizin mənəvi dəyərlərinin ümumbəşəri sivilizasiyalarla inteqrasiya olunmasına şərait yaratmışdır. Hələ XI əsrdə, Ərəb xilafətinin çiçəkləndiyi dövrdə böyük mütəfəkkir Qətran Təbrizinin Gəncədə məskunlaşması şəhərin müsəlman Şərqində böyük mədəniyyət və elm mərkəzinə çevrildiyini göstərir. Mənbələrdən məlum olur ki, həmin dövrdə Gəncədə fərdi və ictimai kitabxanalar, müasir universitet səviyyəsində mədrəsələr, rəsədxana və tibb mərkəzləri fəaliyyət göstərmişdir. Müsəlman mədəniyyəti qonşu xristian dövlətlərinə məhz buradan yayılmışdır. Buna görə, Şərqin bir çox ölkələrindən alimlər, şairlər, memarlar, sənətkarlar Gəncə şəhərində məskunlaşmışlar. Şeyx Nizami Gəncəvinin mədəni səviyyəsini daha yüksək qiymətləndirərək doğma şəhərini “Mənim Babilim” deyə tərənnüm etmişdir. XII əsrin ortalarında Gəncə şəhərində məktəblər, mədrəsələr, şəxsi və ictimai kitabxanalar fəaliyyət göstərmiş, “Hikmət evləri” və “Şəfa ocaqları” yaradılmışdır. Tarixi mənbələrdə Gəncədə məşhur alim Əbülfəzl əl-Naxçıvaninin rəhbərlik etdiyi “Dar əl-kütub” deyilən böyük bir kitabxananın olduğu öz əksini tapmışdır. Şeyx Nizami Gəncəvinin mütləq etdiyi və adlarını çəkdiyi əsərlərdən də aydın olur ki, Gəncədə zəngin kitabxanalar mövcud olmuşdur. Şeyx Nizaminin həmin dövrdə məlum olan bütün elm sahələrinə dərinləndirən yiyələnməsi göstərir ki, o, Gəncədə görkəmli alimlərin çalışdığı zəngin kitabxanaya məxsus mədrəsələrin birində hərtərəfli təhsil almışdır. Böyük şairin ensiklopedik biliklərə və elmin bütün sahələri haqqında mükəmməl məlumatlara sahib olması hər şeydən öncə Gəncə şəhərinin elm və mədəniyyət ocağı olduğunu bir daha isbatlayır. Dahi Azərbaycan şairi Şeyx Nizaminin Fərabî, Xarəzmi, İbn Bəccî, Əbu Əli İbn Sina, İbn Rüşd kimi korifeylərin fəlsəfi düşüncələri haqqında yüksək bilgiyə sahib olması, həmin dövr elm dili hesab olunan ərəb dilinin və fəlsəfənin Gəncə şəhərində yüksək səviyyədə tədris olunduğundan xəbər verir [2; 3-6].

Nizami Gəncəvi əsərlərinin təhlili göstərir ki, o, qədim yunan və hind fəlsəfəsinə də bələd olmuşdur. Şeyx Nizaminin “İskəndərnamə” əsərində İskəndərin dili ilə dünyanın yaranması problemini Aristotel (Ərəstun), Fales (Valis), Platon (Əflatun), Tianlı Apolloni (Rumlu Bulunus), Sokrat, Tirlî Parfiri (Forforius) və əlkimyanın, magiya və digər “möcüzəli elmlər”in banisi Hermes Trismekistdir (Xormus) kimi görkəmli antik alimlərlə birlikdə müzakirə edir. Bütün bunlar Gəncədə fəlsəfi məktəblər haqqında geniş bilgiyə sahib olan mütəfəkkir alimlərin geniş yayıldığını göstərir. XII əsrin 40-cı illərində Gəncədə doğulmuş, yüksək mədrəsə təhsili almış, öz biliyi, savadı ilə böyük şöhrət qazanmış Əbu-Bəkr ibn Xosrov əl-Ustad “Mənsur və Mərcan”, “Sənəm və Əcəm”, “Məhr və Müştəri”, “Hakiza-yi kitab-i Alfiyya və Şalfiyya”, “Rahət ər-Ruh”, “Hüzhet əl-məclis” kimi altı böyük əsərin müəllifi olmuşdur. Əl-Ustadın müəllifi olduğu “Munisnamə” əsərinin elmi ictimaiyyətin istifadəsinə verilməsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin qədim inkişaf səviyyəsi barədə görüş dairəsini dərinləşdirmişdir. “Munisnamə”nin qısa müqəddiməsi böyük bir ədəbiyyatşünaslıq kitabına bərabərdir. Əbu-Bəkr ibn Xosrov əl-Ustad dünya və şəriət

elmlərinə bələd olan, bilikli və təcrübəli bir alim, yazıçı, şair kimi tanındığı üçün "Ustad" ləqəbinə layiq görülmüşdür. Şərqi elm və mədəniyyət mərkəzlərindən olan Gəncə ədəbi mühitində Əbu Həfs Gənci, Əbül Əla Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Qivami Mütərrizi, Rəziyyə Gəncəvi, Mirzə Şəfi Vazeh kimi dünya mədəniyyəti xəzinəsinə misilsiz incilər bəxş etmiş dühalar yetişmişdir. Xüsusilə, həmin dövrdə Gəncə şəhərində Məhsəti Gəncəvi, Rəziyyə Gəncəvi və Siti Gəncəvi kimi dünyəvi elmlərə, fəlsəfəyə yiyələnmiş, hətta şahmatçı və bəstəkar mütəfəkkir qadınların mövcudluğu şəhərin mədəniyyət baxımından nə qədər yüksək səviyyədə durduğunu bir daha göstərir [9-11, 14; 18].

Tədqiqatın mənbəyi və üsulları

İntibah mərhələsinə və ümumiyyətlə, Orta əsrlərdə yaranmış mədrəsə və kitabxanalar dövrünün təhsil ocağı kimi formalaşmışdı. İlk baxışda dini tədris kimi səciyyə qazanan mədrəsələr, əslində elmi təlqinləri ilə daha çox yadda qalmışdı. Doğrudur, mühəddislərin də tədris verdikləri dövrün belə təşkilatları təkcə dinin belə elmi tərəflərini özlərinəməxsus tərzdə göstərməyə çalışırdılar. İlk hədis söyləyən və toplayan mühəddislər orijinal hədisləri "rihlə" - şəklində göstərmişlər. Bu baxımdan mühəddis ərəb müəlliflərinin əksəriyyəti ziyarət etdikləri şəhərin dini, elmi və təhsil qurumlarını öyrənir, yerli alim və ziyalılarla görüş və müzakirələr də aparırdılar. "Əsma et-tabi"-in əsərinin (hərfi anlamda tabe olmaq demək) müəllifi ərəb alimi Əbülhəsən əd-Darakutni Azərbaycanlı alimlərlə görüşmüş, onlar haqqında geniş məlumat vermişdir. Əbülhəsən əd-Darakutni Azərbaycanlı mühəddislərdən Gəncəli İbrahim ibn Məhəmmədül-Cənzi ilə birlikdə hədislər də yazmışdır. O, İbrahim əl-Cənzinin şafii məzhəbi üzərində fiqhi öyrənməsini, kamal sahibi bir ziyalı olduğunu vurğulamışdır. Məmləkətinə geri döən əl-Cənzi ilə əlaqələrini heç vaxt kəsməmişdir. Hətta Əbülhəsən öz məsləkdaşının ölüm xəbərini aldığı da qeydlərində yazmışdır. Azərbaycanlı alim və ziyalıların islamiyyətin elmi tərəflərinin araşdırılmasındakı xidmətləri, onların bu sahədəki elmi potensialı danılmazdır. Məhz bu baxımdan digər ölkə alimlərinin Azərbaycandakı İslam mədəniyyəti ilə bağlı olan mərkəzləri ziyarət etmələri də təsadüfi sayılmamalıdır. Belə məşhur mərkəzlərdən biri də Gəncə idi. Arranda hökmranlıq edən Şəddadilər, X yüzilliyin 70-ci illərindən Bərdəni geridə qoyaraq çox keçmədən Arranın ən böyük şəhərinə çevrilir. Bu şəhər artıq Böyük Səlcuqluların üç böyük şəhəri (Mərv, Nişapur və İsfahan) ilə birlikdə böyük şəhərlər arasına daxil olur. Gəncə elm və mədəniyyət sahəsində də böyük uğurlar qazanmağa başlayır. Hətta ilahiyyat və dini sahələrdə belə araşdırma aparan azərbaycanlı alimlərin sayı çoxalır. Bu dövəmdə hədislərə maraq xüsusilə diqqəti cəlb edirdi. Dinin təkcə ilahiyyat tərəfləri deyil, eləcə də elmi-məntiqi məzmunluğuna da önəm verilirdi. Səlcuqlular dövəmində İslam aləmində sosial-siyasi əlaqələrlə birlikdə dini-mədəni əlaqələr daha da canlanmışdı. XI əsrdə Gəncəni ziyarət edən alimlərin sayı da artmışdı. Ərəb müəlliflərindən bəziləri şəhərə səyahət edərkən onun məscidi, kitabxanası, təhsil qurumları və burada fəaliyyət göstərən hədis məclisləri, yerli alimlərlə görüşmələr, müzakirə mövzuları haqqında bilgi vermişlər. Artıq XII yüzillikdə Şirvanşahlarla birlikdə Eldəgizlərin (Azərbaycan Atabəyləri) də dövlətlərarası çərçivədə nüfuzu güclənir, ölkənin siyasi-iqtisadi və mədəni əlaqələri genişlənirdi. Qərb və Şərqi böyük ticarət mərkəzlərini birləşdirən karvan yolları Azərbaycandan keçirdi. Azərbaycan şəhərlərindən bir çoxu, xüsusən də Gəncə - strateji önəmə sahib bölgə kimi qəbul edilirdi. Xilafət bölgələrinin alimləri arasında Azərbaycanın digər şəhərləri ilə yanaşı Gəncəni də ziyarət etmiş və bu şəhəri sərhəd bölgəsi olaraq qeyd edən Şeyx Əbu Tahir əs-Siləfi əl-İsfahaninin adını xüsusilə vurğulamaq gərəkdir. Şeyx Əbu-Tahir o dövəmin nüfuz sahiblərindən olmuşdur. Fatimi xəlifəsi əs-Zahir əl-Übeydinin 1151-ci ildə İsgəndəriyyədə açdığı mədrəsənin idarə olunması səlahiyyətinin ona verməsi, bu alimin böyük nüfuzu sayəsindədir. Azərbaycanla yaxından əlaqəli olan bu görkəmli şəxsin müəllimləri arasında İlkiyə əl-Hərrasi ilə bərabər Xətib Təbrizinin də adı qeyd edilir. Əs-Siləfi hədis ardınca uzunmüddətli səyahətlərə çıxması ilə məşhur olmuşdur. Onun qeyd edilən səyahəti on illərlə davam etmişdir. O, Şirvan, Bab əl-Əbvab, Səlməs, Naxçıvan ilə yanaşı

Gəncəni də ziyarət etmişdir. Burada bir neçə hafiz və dövrün tanınmış şeyxləriylə görüşərək söhbət və müzakirələr aparmışdır. Bu alim-şeyxin Xilafətin bir sıra bölgələrinə səfərləri onun “Mucəm əs-Səfər” (“Səfərlər məcmusu”) adlı əsərində göstərilmişdir. Müəllifin “Mucəm əs-Səfər” əsərində Gəncə və Gəncəli alimlər ilə bağlı digər qaynaqlarda daha öncə rastlanmamış bilgilər verilmişdir. Əs-Siləfi hədis toplamaq arzusuyla səyahət edərkən dönmənin tanınmış insanları ilə görüşmüşdür [6, s. 14-15; 18-21].

Təbii əhəmiyyət

Görkəmli coğrafiyaçı alim-səyyah və tarixçi Yaqut əl-Həməvinin məlumatına görə, ərəb və farsca zəngin kitab fondlarından və ya kitabxanalarından biri də Gəncədə idi. Belə kitab fondları ehtiyacı olan hər kəsə açıq idi. Yəni, elm və kitablarla maraqlanan şəxslər istədikləri vaxt bu kitabxanalara müraciət edə bilirdilər. Gələnlərin əksəriyyəti qiraət və kitabların üzünü axtarmaqla məşğul olurdular. Kənardan və uzaqdan gələnlərə mütləq qələm və mürəkkəb verilir. Belə kitabxanalarda dönmənin məşhur alimləri mühazirələr söyləyir, müxtəlif elmi müzakirələr aparırdılar. Əs-Səmanın məlumatına əsasən, İbn Makula burada Gəncə kitabxanasının mühafizəçisi Əbülfəzl Xudadat ibn Asim ən-Nəşəvinin hədislərini dinləmişdi. Bu fakt Yaqut əl-Həməvinin məlumatını dəqiqləşdirərək Gəncə kitabxanasının İbn Makulanın yaşadığı dövrdə (XI əsrdə) və bəlkə də daha öncəki dövrdə fəaliyyət göstərdiyini təsdiqləyir. Bununla yanaşı, İbn Makula və Əbu Tahir əs-Siləfi kimi sufi alim şeyxlərin Gəncəni ziyarət etməsi İbn Makulanın Gəncədə əs-Səmanın “İbn Makulanın şeyxi” – olaraq təqdim etdiyi Naxçıvanlı Əbülfəzl Xudadat ən-Nəşəvi ilə görüşərək müzakirələr aparması təsadüfi deyil. Belə faktlar şəhərin elmi mühiti üçün sufiliyin nə dərəcədə önəmli olduğunu göstərir. Eyni zamanda Gəncə kitabxanası mühafizəçisinin də böyük nüfuz sahibi olmasına diqqət çəkir.

Gəncə şəhəri bir sıra məşhur şəxsiyyətlər yetişdirmişdir. Nizami Gəncəvi kimi bir düha məhz Gəncədə yaşayıb yaratmışdır. XI yüzilliyin sonlarında yaşayıb fəaliyyət göstərmiş Azərbaycanın böyük şairlərindən Qətran Təbrizi də dəfələrlə Gəncəyə gəlmişdir. Belə üstün keyfiyyətlərə malik olan, dövrünün məşhur alimlərinə sahib bu şəhərin elmi-mədəni mühitinin özəlliklərindən biri sayılan təhsil qurumlarının olmaması təbii ki, mümkün deyil. Gəncədə bir sıra alimlərin harada təhsil alması sualı tarixçiləri düşündürmüşdür. Gənclik illərini kitablara sərf etmiş Məsud bin Namdar harada təhsil almışdır? Həmçinin Gəncədə Nizamiyyə tipli mədrəsələr mövcud olmuşdurmu? Bu fikir Məsud bin Namdarın məcmuəsinin faksimiləsini yayınlayan və ona geniş müqəddimə yazan prof. V.Beylisi də düşündürmüşdü. Lakin fakt yoxluğu üzündən o, bu suala cavab tapa bilməmişdir. Əbu Tahir əs-Siləfinin “Mucəm əs-Səfər” əsərinin araşdırılması, yeni faktın əldə olunmasına zəmin yaratdı. Əs-Siləfi bu əsərində Azərbaycan və onun bir çox şəhərləri, eyni zamanda Gəncə və Nizamiyyə mədrəsəsi haqqında məlumat verir. Səlcuqlar dönməsində müdərrişlər, mədrəsələrin baş müəllimləri olaraq bilinirdi. Onlar sultan və vəzirlər tərəfindən təyin edilirdi. Nizamülmülk vəzirliyi dönməsində müdərrişləri özü təyin edirdi. Sultan Səncərin də müdərrişləri seçdiyi bilinir. Gəncədəki mədrəsədə qazi Əbu Abdulla Məhəmməd bin Əli bin Məhəmməd ət-Təbəri kimi müdərriş fəaliyyət göstərmişdir. Parlaq zəkaya sahib bu şəxs oradakı təhsilə öncüllük etmişdir. Əbu Abdulla ət-Təbəri bu mədrəsədəki təhsil sisteminə rəhbərlik edərkən fəal çalışmış, onun idarəçilik qabiliyyəti də artmışdı [1; 6, s. 167-188; 8].

Şeyx əs-Siləfi “Mucəm əs-Səfər” əsərində yazır ki, Gəncədəyənkən öz zəkası ilə işıq saçan Əbu Abdulla ibn Məhəmməd bin Əli ət-Təbəri onun şeyrlərini söyləmişdir. Gəncəli müdərriş əs-Siləfiyə onu anladan şeyir də oxumuşdur. Xilafətin mədəniyyət mərkəzlərində fəaliyyət göstərmiş Azərbaycanlı alimlərin bəzilərinin yaşamlarının müəyyən bir qismi də vətənləri ilə bağlı olmuşdur. XII yüzilliyin ədibi, əslən Gəncədən olan Əbu Həfs Ömər ibn Osman ibn Şüayb əl-Cənzinin Nişapurda Nizamülmülkün oğlu Fəhrülmülkün uşaqlara dərs verməsi, Gəncəli müdərrişin tədris işində mahir usta olduğu görülür. Fəzilət sahibi, dindar, xoşniyyətli bu ədib Bağdatda qaldığı müddətdə böyük alimlər, əsasən də Əbülmüzəffər əl-

Əbiverdi ilə dost olaraq ondan elm öyrənmişdi. Əbu Həfs Ömər təkcə elm deyil, mədəniyyət, davranış qaydalarının sirrlərini də dərinlən mənimsəmək məqsədilə Bağdatdan sonra Həmədanda da bu alimin yanında təhsilini davam etdirmişdir. Əbu Həfslə görüşən əs-Səmani, onun özündən eşitdiyi şeyrlərdən parçalar yazmışdır. Əbu Həfs Bağdatda təhsil aldıqdan sonra vətəni Gəncəyə dönmüş, yetmiş yaşında vəfat etmişdir. L. Orucova və Z. Şıxəlibəyli və digərlərinə görə, Ömər ibn Osman əl-Cəzi Nizami Gəncəvinin dayısı olduğunu yazır [8, s. 112-117; 134-141].

Nəticə

Şərq intibahının zirvəsi hesab edilən şeyx Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı bəşəri dəyərlərin milli-mənəvi ənənələrimizlə vəhdətinin ən bariz sübutudur. 2021-ci il ölkəmizdə – “Nizami Gəncəvi ili” elan edilmişdir və bu dahi mütəfəkkirin yaşayıb-yaratdığı dövrdə Gəncə şəhərinin sosial və mədəni inkişafın səciyyəvi xüsusiyyətləri tarixi məxəzlər, yazılı elmi mənbələr, arxiv sənədləri əsasında tədqiq edilməsi üçün yeni üfqlər açılır. Şeyx Nizami ilə yanaşı, onun müasirləri hesab edilən Məhsəti xanım Gəncəvi, Qivami Mütərrizi, Əbül-ülə Gəncəvi, Rəziyyə xanım Gəncəvi, Duxtəri-Xətibi Gəncə, Ömər Gənceyi, Siti xanım Gəncəvi kimi görkəmli elm və ədəbiyyat xadimlərinin, tarixi şəxsiyyətlərin yetişdiyi mühitdə tədris, təlim və elmi tədqiqatların səviyyəsinin öyrənilməsi vətən tariximizin, mədəniyyət irsimizin ayrılmaz hissəsi əhəmiyyətlidir. İntibah dövründə Gəncə şəhərində istər ictimai-humanitar, istərsə də təbiət elmlərinin tədris edilməsi, tədqiq edilən mərhələdə şəhərdə fəaliyyət göstərmiş mədrəsələrdə çalışmış, zəngin kitabxanalardan faydalanmış dövrün görkəmli elm xadimlərinin, alimlərin, pedaqoqların xidmətləri elmi mənbələr, tarixi sənədlər, yazılı məxəzlər əsasında daha əsaslı şəkildə tədqiq edilərək bu dövrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında milli dövlətçilik ənənələrimizin təşəkkülü və inkişafında müstəsna xidmətləri olan Azərbaycan Atabəylər dövlətinin xidmətləri, bu milli dövlətimizin qüdrətli hökmdarlarının Nizami Gəncəvi kimi dahi elm xadimlərinə, söz ustalarına münasibətdə himayəçilik fəaliyyətinin araşdırılmasına ehtiyac daha da yüksəlik.

Ədəbiyyat

1. Axundov M.M. Şeyx Nizami. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 80 s.
2. Альтман М.М. К истории Гянджи раннего средневековья: Писменные и археологические данные о населенной местности, занимаемой Гянджой с древнейших времен: IX-XIII вв. Изв. АН Азерб.ССР, Баку: 1947, №1, с. 28-38.
3. Araslı N.H., Həmidov İ.Y. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu və Nizami irsi. Ədəbiyyat qəzeti, 28 fevral 2014, s. 4.
4. Бретаницкий Л.С. Зодчество Азербайджана XII-XV вв. и его место в архитектуре Переднего Востока. М.: Ленинград, 1962, 556 с.
5. Джафарзаде И.М. Историко-археологический очерк Старой Гянджи. Баку: Азерб. филиал АН СССР, 1949, 104 с. (Институт истории им. Бакиханова, АН Азербайджанской ССР).
6. Əhmədov F.M. Gəncənin tarix yaddaşı. Gəncə: Elm, 2007, 246 s.
7. Əhmədov Ə. Nizami-Elmşünaslıq. Bakı: 2001, 254 s.
8. Əliyeva N.A. “Hilafet`in bilim ve eğitim merkezlerinde Azerbaycan aydınları”. (tərc. S.Nematzade). İstanbul: Cinius nəşr., 2018, 201 s.
9. Geneviève Z., Danielle L., Claire K. Handbook of Multilingualism and Multiculturalism. Archives contemporaines, 2011, p. 377.
10. Guliyeva N.M., Həsənov E.L. Die traditionelle Gändschänischen Teppiche von Zeitraum der Aserbaidshanischen Gelehrten und Dichter Mirsä Schäfy Waseh als ethno-anthropologische quelle (XIX Jahrhundert). Europäische Fachhochschule, 2014, №2, pp. 3-5.
11. Guliyeva N.M., Hasanov E.L. Development of some handicrafts branches of Ganja of the end of XIX-first half of XX centuries. European Innovation. Martigues, 2014, № 9 (17), p.

- 12.Hasanov E.L. Nizami Ganjavi 880: heritage of Ganja based on architectural and craftsmanship features of Sebzikar graveyard. ISJ Theoretical & Applied Science, Philadelphia (USA), 2021. Issue 01, vol. 93, part 2, p. 144-150. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2021.01.93.25>
- 13.Hasanov E.L. About Comparative Research of Poems “Treasury of Mysteries” and “Iskandername” on the Basis of Manuscript Sources as the Multiculturalism Samples. International Journal of Environmental and Science Education, 2016, number 11(16), p. 9136-9143.
- 14.Hasanov S.L., Hasanov E.L. Applied features of comparative technical, sociological investigation of historical and contemporary heritage of Azerbaijan. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, Philadelphia (USA), 2018. Issue 1, vol. 57, part 1, p. 9-16.
- 15.Hasanov E.L. Aspetti Culturali della Ricerca delle Tradizioni Artigianali di Ganja dei Secoli XIX-XX. Mediterranean Journal of Social Sciences, 2015, vol. 6, № 2, Supplement 1, p. 372-375.
- 16.Hasanov E.L. Applied significance of investigation of handicrafts branches in Ganja city based on innovative technologies (Historical-ethnographic research). Prague: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ» (Czech Republic), 2018, 110 p. ISBN 978-80-7526-323-0.
- 17.Həsənov E.L. Gəncə İmamzadə türbəsi. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 268 s.
- 18.Häsənow E.L. Ethno-anthropologische merkmale der Gändschänischen Teppiche von XIX-XX jahrhundert (auf die 220-jährige jubiläum der Aserbaidshanischen gelehrten und dichter gewidmet Mirsä Schäfi Waseh). Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, 2014, №1, p. 4.
- 19.Hüseynova S.B. Gəncə şəhəri haqqında bəzi etnoqrafik qeydlər (XX əsrin əvvəlləri). Kirovabadın maddi, mədəni və ictimai həyatına həsr edilmiş II elmi konfransın materialları. Bakı, 1987, s. 37
- 20.Mustafayev A.N. Azərbaycanca sənətkarlıq. Bakı: Altay, 2001. 232 s.
- 21.Mustafayev C.M. Orta əsrlərdə sənətkar təşkilatları. Cahan jurnalı, 1998, 4, s.17-21.
- 22.Nemətova M.S. Azərbaycanca pirlər. Bakı: Azərnəşr, 1992, 104 s.
- 23.Nizami Gəncəvi adına Gəncə Dövlət Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi, fond № 2, i. NN 1130-1157.
- 24.Poulmarc'h M., Laneri N., Hasanov E.L. Innovative approach to the research of ethnographic-archaeological heritage in Ganja based on materials of kurgans. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, Philadelphia (USA), 2019. Issue 09, vol. 77, part 4, p. 341-345. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2019.09.77.60>.
- 25.Щеблыкин И.П. «Гянджа XII в.» // Архитектура Азербайджана - эпоха Низами. Институт истории им. А.Бакиханова АН Азерб. ССР. Москва-Баку: Гос. архитект. изд-во, 1947, с. 55-63.

НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ 880: ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГОРОДА ГЯНДЖИ В ПЕРИОД РЕНЕССАНСА

Гасанов Эльнур Лятиф оглу

Резюме

Научный труд посвящен 2021 году в нашей стране - «Году Низами Гянджеви» и на основе исторических, письменных научных источников, архивных документов изучаются особенности социально-культурного развития в период Ренессанса, когда жил и творил великий мыслитель. Наряду с шейхом Низами изучается уровень преподавания, обучения и научных исследований в среде, где формировались такие великие современники, как Мехсети ханум Гянджеви, Гивами Мутарризи, Абул-ула Гянджеви, Разия ханум Гянджеви, Омар Гянджеи, Сити ханум Гянджеви и др. В данной

научной статье также исследуются преподавание как социально-гуманитарных, так и естественных наук в Гяндже в эпоху Возрождения, услуги выдающихся ученых, мыслителей и педагогов того периода, которые работали в медресе и пользовались многочисленными книгами библиотек. В научной статье на основе имеющихся научных источников, исторических документов, письменных источников рассматриваются заслуги и меценатская деятельность Атабейского государства Азербайджана, сыгравшего исключительную роль в формировании и развитии традиций нашей национальной государственности и выдающихся деятелей науки и культуры.

NIZAMI GANJAVI 880: HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC RESEARCH OF GANJA CITY DURING THE RENAISSANCE

Hasanov Elnur Latif oglu

Summary

Scientific work is dedicated to 2021 in our country - "Year of Nizami Ganjavi" and on the basis of historical, written scientific sources, archival documents, the features of socio-cultural development during the Renaissance, when the great thinker lived and worked, are studied. Along with sheikh Nizami, the level of teaching, learning and research is being studied in the environment where such great contemporaries as Mehseti Ganjavi, Givami Mutarrizi, Abul-ula Ganjavi, Razia khanum Ganjavi, Omar Ganjei, Siti Ganjavi, etc. Academic paper also examines the teaching of both social, humanitarian and natural sciences in Ganja during the Renaissance, the services of prominent scientists, thinkers and teachers of that period, who worked in madrasahs and used numerous books in libraries. In scientific article are considered on the basis of available scientific sources, historical documents, written sources, the merits and patronage activities of the Atabey state of Azerbaijan, which played an exceptional role in the formation and development of the traditions of our national statehood and outstanding figures of science and culture.

Rəyətçi: prof. Nərgiz Quliyeva

AMEA Gəncə Bölməsinin Diyarşünaslıq İnstitutunun 28 yanvar 2021-ci il tarixli 01 sayılı protokolu

Daxil olduğu tarix 15 fevral 2021-ci il

UOT:94.

ANTONIO QUTTEREŞ VƏ MÜASİR DÜNYA SİYASƏTİ

dosent Hüseyn Bəxtiyarlı

Gəncə Dövlət Universiteti

huseyn.bextiyarli@bk.ru

Xülasə: Məqalədə BMT-nin baş katibi Antonio Quttereşin müasir dünya siyasətində fəaliyyəti araşdırılmışdır. Qeyd edilmişdir ki, böyük ictimai-siyasi məzmun kəsb edən fəaliyyətinin ilk illərindən A. Quttereş beynəlxalq müstəvidə baş verən proseslərə təsir göstərməyə çalışmışdır. Onun çıxışlarında BMT-nin prioritet hesab etdiyi məsələlər açıq şəkildə göstərilir. Həmin məsələlər sırasında Ukrayna, Suriya məsələlərinin həlli, İranın nüvə təhlükəsizliyi problemi, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ məsələsi aparıcı yer tutur. Eyni zamanda beynəlxalq terrorizm, global iqlim dəyişikliyinə qarşısının alınması ciddi məsələlər sırasındadır. BMT rəhbəri hesab edir ki, dünyada sülhü və təhlükəsizliyi təmin etmək əvvəlki dövrlərdən daha çətinidir. Çünki, hazırda miqrasiya problemi də prioritet məsələlərə çevrilmiş və əsaslı narahatlıq yaradır. Ona görə də BMT Təhlükəsizlik Şurasının üzvü olan aparıcı dünya dövlətləri öz səylərini daha da artırmalı və bununla beynəlxalq